

בס"ד

ערב חג, מתן תורתינו תשע"ח לפ"ק

אל מע"כ הדיין המצוין הרה"ג מוהר"ר ..... שליט"א, דיין ומו"צ בק"ק ..... יע"א

ע"ד אשר דברנו, פא"פ, אודות דעת מרן אדונינו רשכבה"ג החת"ס, בזמן צאת הכוכבים, ובין השמשות, ואמרתי אז למע"כ, שרבים וטובים נתלין באילן גדול, שח"ו התיר, וגם נהג לעשות מלאכה בערב שבת קודש, "הרבה אחר שקיעת החמה" וראייתם מתשובה, בחת"ס אור"ח סי' פ', ובאמת אינו כן כלל. וכמו שאמרתי אז למע"כ, ועכשיו אבאר בעזה"י.

הנה, החת"ס כתב בהתשובה או"ח סי' פ' כמה דברים שצריכין למידק בהו טובא ולעיין בשאר מקומות, הן בתשובותיו והן בחידושי וכן לראות איך תלמודיו אחריו כתבו מנהגו ואיך נהגו ע"פ מנהגיו. ורק אז אפשר לדעת מה כוונתו בתשובה להלכה לשואליו, ומה נהג הוא בעצמו, כי בלימוד התשובה ההיא גרידא, בלי התעמקות בשאר דברי מרן ז"ל בענינים הללו, א"א להבי"ן שמוע"ה וכש"כ להורו"ת דע"ה, וכבר אמרו חז"ל, רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה זדון. ע"כ אמרתי אשנה פרק זה עד כפי שידי מגעת וכו' וה' יראנו נפלאות מתורתו, וזה החלי בעזה"י.

ואקדים בזה ד' הקדמות, ואח"כ אבא לבאר את התשובה

הקדמה א) עיין בהגהות החת"ס בשו"ע אור"ח סימן פ"ט, ומובא גם בחידושי במס' שבת ל"ד, שמסביר החשבון של שיעור מיל עפ"י הגמ' בפרק מי שהיה צג: עפ"י כמה שיטות (כ"ד מינוט, ח"י מינוט, וכ"ב חצי מינוט).

(וצריך לדעת שנחוצ' מאוד ללמוד הגמ' פסחים צג: וצד. ולידע לחשוב מדידת היום ע"פ חז"ל ולידע איך מחשבים שיעורי המיל וכו' כי בלי זה יהי' כעיוור ממשש באפילה)

הקדמה ב) על התשובה הנ"ל, (שו"ת חת"ס אור"ח סימן פ') כתב הרב הגאון מרא דארעא דישראל מהרי"ץ דושינסקיא זצ"ל, שהיה מגדולי תלמידי השבט סופר נכד החת"ס וכידוע לא זזו מדבריו כלל, בתשובות מהרי"ץ סי' כ"ח, שלדעת החת"ס צריכים להקדים או לאחר השקיעה. דהיינו, שצאת הכוכבים הוא סימן ידוע לכל, מה שאין כן זמן שקיעת החמה מסופקים אנחנו, עיין בפרק כל כתבי (שבת קי"ח:) ואמר רבי יוסי: יהא חלקי ממכניסי שבת בטברי' וממוציאי שבת בציפורי. דזמן השקיעה אינה מבוררת, משא"כ צאת הכוכבים מבוררת, ג' כוכבים בינונים, ולכן בחרו הפוסקים לשער בזה. (וחושבין לאחר רביעית השעה לבין השמשות, ועוד לאחר עד תחילת השקיעה, נמצא דלפי דעת המג"א דשיעור מיל הוא ח"י מינוט, יהיה השקיעה (היינו תחילת השקיעה) ע"ב מינוט (ד' פעמים י"ח דקות) לאחר מצאת הכוכבים, ולפי דעת החק יעקב דשיעור מיל הוא 22 מינוט לערך, יהיה שקיעת החמה 90 מינוט קודם לצאת הכוכבים וכו') (ואין משגיחין בשקיעת החמה באופן) עי"ש בדבריו. וכן הסכים לדבריו נכד מרן החת"ס בספר אפריון חתנים סי' ט"ז עי"ש.

ובמושכל ראשון נראים דברי המהרי"ץ כחידוש עצום כמעט שאין הדעת סובלתן, אבל אחרי שהתעמקתי בדברי החת"ס עצמו ראיתי שאכן כן היה דעת מרן החת"ס.

ובעיקר הסתמכתי על ג' מקומות בחת"ס,

(א) בחידושיו, פסחים דף צ"ג: בסוגיא דאמר עולא מן המודעים ולפנים וכו' כתב שם וז"ל:

וקי"ל דם נפסל בשקיעת החמה שהוא ב' שעות קודם הלילה,

(מביא שם שיטת הרא"ם, ה' מיל (לעולא), כ"ד מינוט למיל = ב' שעות) בדיוק

(ב') חידושי חתם סופר מסכת סוכה דף לח. וז"ל:

מי שבא בדרך ואין בידו לולב וכו'. אגב אורחי' ש"מ מהא מתני' תלת' ש"מ מי שבא בדרך ואין בידו לולב הא הי' בידו לא יצא לדרך עד שיטול לולב וכהא דתני' מי שהשכים לצאת לדרך מביאים לו שופר ותוקע לולב ונוטל וש"מ שמפסיק אפי' משולחנו שהוא סעודה קטנה ומשו"ה לא הו"מ לשנויי' הכא בסעודה גדולה ומשו"ה מפסיק דשולחנו משמע סעודת בית אעפ"י שהוא י"ט מ"מ איננו סעודה גדולה עם חבורת מרעים כסעודת מילה וכדומה וש"מ עוד דזמנו כל היום עד בין הערביים ופני יהושע נתקשה מאי קמ"ל ומאי ס"ד דלא לתכשר כל היום ולפע"ד צריכא רבא דבזבחים נ"ו ע"א ילפי' דם נפסל בשקיעת החמה ומאז הוה לילה לענין קדשי' וס' יראי' בהג"ה מרדכי ס"פ במה מדליקין ומביאו מג"א בשם ב"ח ס' רס"א סק"ט לילף מיני' אפי' לענין שבת וחלקו כל הפוסקים ופי' ר"ת שם בתוס' דוקא בבהמ"ק דינא הכי דכתי' תרי קראי ולא לענין שארי דיני תורה והנה לפ"ז יש לי ספק בלולב שבמקדש אי זמנו כל היום דומי' דלולב דבמדינה או איפכא לולב במדינה אין זמנו אלא עד ב' שעות קודם הלילה כלולב שבמקדש כיון דתרווייהו בחד קרא כתיבי או נימא הא כדאיתא והא כדאיתא ועכ"פ קמ"ל משנתינו לולב בגבולי' זמנו כל היום עד בין הערביים ממש ובלשון המשנה הוא עד הלילה צאת הכוכבי'.

הרי שלך לפניך, שכתב בפירוש שתחילת שקיעה, לאו היינו שקיעת גלגל החמה באופק, רק שהחמה מתחלת לשקוע ה' מיל לפני צאת הכוכבים, ואה"נ גלגל החמה צריכה לשקוע לתחת האופק כדי שיחשיך כ"ב שיוכלו לראות הכוכבים, אבל אי"ז תחלת השקיעה.

(ג') שו"ע או"ח סימן תמ"ג נדפס בחי' פסחים, על דברי המג"א ס"ק ג' שסוף זמן אכילת חמץ בסוף ד' שעות, וי"א ב' שעות קודם חצות, ואין בין שני הדיעות כי אם דבר מיעוט, ועושה שם חשבון שעות היום, וז"ל:

עמג"א שכ' דלהלבוש אין בין ב' הדיעות אלא דבר מועט פחות מכמו רביעי' שעה.

דמעה"ש עד (השקיעה) הנץ, הוא כמו שעה ומחצה, ה' מילין בחשבון דכל מיל ח"י מינוטין, ה' פעמים ח"י, צ', שהוא שעה ומחצה, ועי' א' זוטא שגם להלבוש יכול להיות כן דכל מיל ח"י מינוטין.

רואין בעליל שההפרש בין עלות השחר עד נץ החמה, נחשב לפי חשבון המיל דוקא, וכתב בשם האליהו זוטא דגם להלבוש יכולים לחשוב ח"י מינוטין למיל, (אע"פ דלהלבוש צריכים לחשוב כ"ד מינוט למיל. (ועי' לקמן בדעתו הגדולה לענין כמה הוא שיעור מיל לפי חז"ל)

והנה מסוף השקיעה עד צאת הכוכבים הוא רביעית שעה בקירוב כמש"ל במג"א ס' רל"ג סק"ג. נמצא דלהלבוש בצרי' לי' לכל יום שעה וג' רביעית. שעה ומחצה בבקר ורבע שעה בערב.

מעתה צא וחשוב ותראה שאין בין ב' הדיעות אלא רביעית שעה בקירוב לאפוקי ממ"ש מג"א בתחלה דרך משל אם היום ט"ו כו' שיש ביניהם חצי שעה.

עד"מ אם היום ט"ו שעות מע"ה עד צאת הכוכבים תסיר ממנו שעה ומחצה בבקר ורביע שעה בערב ויהיה אז מהנץ עד סוף השקיעה י"ג שעה ורביע.

וכשה' ע"ה (אום 4 אוהר), וצ"ה (אום 7 אוהר) שהם ט"ו שעות, יהיה הנץ (אום 5:30 אוהר), שהוא חצי זעקש, וסוף השקיעה (4/3 על 7 אוהר), וחצות היום, חצי י"ג ורביע, יהיה ז' וחצי מנוטין על 1 אוהר, וב' שעות קודם יהי' ז' וחצי מנוטין על 11 אוהר. וכו' ... כתבתי זאת הואיל והתלמידים מזנדיין בדבר החשבון הלזה ודעתי להאריך בעניינים אלו במק"א אם יעזרני ה' ויורני נפלאו מתורתו.

(יש כמה דפוסים חיד' חת"ס, דפוס הישן, שם יש רק עד פרק כיצד צולין, וגם קצת הערות על שו"ע הל' פסח. ויש גם דפוס חדש יותר, (ה' כרכים) שם לא הדפיסו הערות על שולחן ערוך, אבל יש חידושים גם על פרק מי שהיה. צריך לעיין בשניהם)

ומבין כותלי דבריו שם (בסי' תמ"ג) נראים, - שכשם שהחת"ס אינו מתחשב בשקיעה באופן לענין תחילת השקיעה כנ"ל, (בפסחים צג, ובסוכה לח), רק מחשב מצאת הכוכבים הנראה, לאחר, ב' שעות לתחילת שקיעה, כך גם רואים - שאינו מתחשב בנץ החמה הנראה באופן, רק חושב מעלות השחר הנראה, שעה ומחצה לנץ החמה, והכל לפי חשבון מיל דוקא.

ועוד מוכח שם, שעד כדי כך לא התחשב החת"ס בזמן השקיעה באופן, ובנץ החמה הנראה באופן, שאפילו לדעת הלבוש - שלכאורה מחשב היום כמקובל - מנץ החמה הנראית עד, השקיעה באופן - לא כן דעתו הגדולה - (שהרואה שם בסימן תמ"ג בחשבון היום, רואה בעליל - שמחשב שעה ומחצה מעלות השחר, ה' מיל, ח"י מינוט למיל (ס"ה, שעה וחצי) ואז הוא נץ ההלכתי. ולשקיעה מחשב סוף השקיעה (צאת הנראה פחות רבע שעה, בעוד שהוא ודאי יום) וזהו לדעתו (וכן לדעת המג"א) "דעת הלבוש" והבן. (ונראין מדבריו שהבאתי לעיל שיכולים לאחר הנץ ההלכתי לב' שעות אחר עלות השחר לדעת - היראים - או אפילו לדעת הלבוש ואין שום סתירה בזה, דשעה וחצי אינו מוכרח, ויכול להיות פחות או יותר, כפי אשר מחשבין שיעור הילוך מיל. (וכמה מיל מחשבין). ואל תתמה ע"ז, כי עיין בתשובה אבן העזר סימן ס"ה, וכן כאן בסימן תמ"ג בשם אליהו זוטא, (לכאורה בסימן תנט ס"ק ז: "מה דקשה מזה על מ"ש ביו"ד סי' ס"ט ביארתי שם"): שיכולים להשתמש ביותר משיעור א' למיל ובחז"ל היה מקובל שני (או שלשה) שיעורי מיל והכל קרוא מיל. והוא הפלא ופלא. והנה לשון התשובה:

שו"ת חתם סופר חלק ג (אבן העזר א) סימן סה

..... כי שיעור זה הוא קרוב לשיעור מיל. דלמאן דחשיב מעמוד השחר עד צאת הכוכבים ה"ל מיל שלישית שעה פחות חלק שלשים מן השעה כמ"ש ש"ך י"ד סי' ס"ט. ולמאן דחשיב מנץ החמה עד תחלת השקיעה ה"ל עוד חלק שליש' יותר משליש שעה, עיי' חק יעקב סי' תנ"ט. ובמקום אחר בארתי דחז"ל שמשו בשני שיעורים הנ"ל דמשו"ה פ"ג דפסחים לענין שיעור חמוץ אמרי' כמגדל נוני' לטבר' מיל ובפ"ק דמגלה אמרי' כמחמתן לטבר' מיל אע"כ ב' שיעורים הם וכל א' מהם נקרא מיל.....

הקדמה ג) עיין בתשובה יו"ד סי' ק"כ באחד שראו אותו דורך ענבים בע"ש סמוך ללילה ושני עדים ראו ג' כוכבים בשמים וב' מעידים שלא ראו כוכבים, ודן שמה אי הוי מחלל שבת בפרהסיא עיי"ש שכתב וז"ל: ומכ"ש ד"ל דלא מכחשי אלא הני ראו ג' כוכבים מפוזרים והני לא ראו ואז באותו מעמד סמך הוא אהני דלא ראו. עכ"ל. ואינו מזכיר שום שעה על הזייגער כגון ע"ב מינוט.

מכל הנ"ל, נמצאים למדין שהחת"ס לא התחשב לא בהנץ הנראה באופן ולא בשקיעה הנראית באופן. רק עלות השחר הנראה וצאת הכוכבים הנראה, ומשם חישב בשיעור ה' מיל, מעלות השחר לנץ החמה, וכמבואר בסימן תמ"ג שהבאתי לעיל. ומצאת הכוכבים לאחר, להשקיעה. ה' מיל (ב' שעות) לתחלת השקיעה, כמבואר בחידושי פסחים, ובסוכה שהבאתי לעיל. וג' רבעי מיל לביה"ש, (סוף שקיעה), וכמבואר בדבריו בסי' תמ"ג, שהבאתי לעיל.

(ופשוט שאי אפשר לומר שצאת הכוכבים לדעת החתם סופר הוא ע"ב דקות מהשקיעה באופן, דהא הוא חושב הד' (ה') מיל להקדים את "תחלת השקיעה" ולא לאחר את סופה. וגם בשום מקום אינו כותב לשער במינוטין, ד' או ה' מיל מהשקיעה באופן לצאת הכוכבים.)

השתא דאתינן להכי, הבינה נבין את אשר לפנינו בדעתו הגדולה.

הנה, אחר קשיות התוספות בכמה מקומות בש"ס על הסתירה בדברי ר' יהודה, בכמה זמן יש בין שקיעת החמה, לצאת הכוכבים, תרצו הרבינו תם, ותלמידו היראים, תירץ אחד בפירושים שונים.

שיש התחלה לשקיעת החמה וסוף לשקיעת החמה, תחילת השקיעה הוא "כשהחמה נוטה למערב ומכירין העולם שרוצה לשקוע" וכו' (עיין לשון היראים ובשו"ת הב"ח סימן קנ"ד (ישנות)). "משעה שיתחיל ליכנס ברקיע לשקוע", (לשון ר"ת בספר הישר) (ואין להקשות איך נדע זמן תחילת השקיעה, אם זה לא השקיעה באופק. כי בזמן הקדמונים, ידעו הכל כפי מצב השמש ברקיע, עד"מ, כמה שעות זמניות כבר עברו מהתחלת היום לידע סוף זמן קריאת שמע ותפילה, וכן בדיוק זמן חצות, וכו'. כי השמש והירח וכוכבי' היו המורה שעות שלהם. וידעו בדיוק מתי מתחיל השמש ליכנס ברקיע, ב' שעות קודם הלילה, וכדו', אע"פ שלא הגיע השמש לאופק ממש.) וסוף השקיעה הוא בצאת הכוכבים שהחמה נכנסה לגמרי לתחת האופק וכבר חשיכה כ"כ שרואים ג' כוכבים בינונים. ולכו"ע יש שיעור ד' (או ה') מיל מהתחלת השקיעה עד סופו (וכהברייתא בפסחים צד.), ורק ג' רביעי מיל לשיעור בין השמשות (וכהגמרא בשבת לד:), ופליגי רק מתי הוא בין השמשות, (בשבת לד:).

להיראים, לפני התחלת השקיעה ג' רביעי מיל, ותיכף בהתחלת השקיעה (ב' שעות קודם הלילה) הוי לילה גמורה לענין דם נפסל בשקיעת החמה, וגם לענין שבת,

ולר"ת, ג' רביעי מיל לפני סוף השקיעה, ואז בצאת הכוכבים הוי לילה גמורה, ואנה"נ, לענין דם נפסל בשקיעת החמה, (ושאר דברים שבמקדש) חושבים מתחילת השקיעה (ב' שעות קודם הלילה) "גם לר"ת", אבל לא בשאר דברים, (עי' היטב בחידושי שם סוכה לח., שכתב כן בפירוש).

(ועי' עוד בחידושי חת"ס, שבת ל"ה ע"א ד"ה תרי תלתי מיל, מביא שם שיטת ר"א ממיץ (היראים), וז"ל:

תרי תלתי מיל. עמ"ש תוס' ועיין שיטת ר"א ממיץ דיעה שלישית בס' יראים דמיד שהחמה שוקעת תחת האופק ולחכמי ישראל שנכנסת בעובי רקיע וכנגדה למעלה הכוכבים יוצאים מעובי הרקיע לצאת חוצה מיד הוה לילה דאורייתא ומש"ה נפסל דם בשקיעת החמה בזבחים נ"ז ע"א. ותרת' מיל קודם הוה בין השמשות ועוד קודם לזה קצת הוה זמן תוספת שבת והוה חומרא גדולה. ועמ"ג א"ס' רס"א סק"ט ובס' מנחת כהן העלה להלכה כשיטת ר"ת, עכ"ל

דייק שם בלשונו "דמיד שהחמה שוקעת (ולא כתב ששקעה חמה) תחת האופק" וכו' מיד הוי לילה דאורייתא, והיינו תחלת השקיעה כנ"ל, וכמו שכתב בפירושו בפסחים ובסוכה שהבאתי לעיל. דו"ק כי קצרתיו)

הקדמה ד) אעתיק כאן מה שראיתי בקונטרס אוצרות הסופר (מובא גם בקובץ עץ חיים, קובץ ז') מש"כ בס' תולדות שמואל (אונסדארף) מהגאון ר' מרדכי הכהן שטראסער אבד"ק שעלליע הי"ד, מה שקיבל מרבו הגאון בעל באר שמואל מאונסדארף זצ"ל שהיה תלמיד הכתב סופר. וז"ל, אמו"ר שליט"א **נוהג בזה כהחת"ס** זי"ע שכתב, הגם דשיעור תוספות שבת הוא 18 או 20 מינוטין (דהיינו דשיעור בין השמשות הוא בערך רבע שעה, נמצא ב18 או 20 מינוט קודם הלילה יוצאין שיעור תוספות שבת), מ"מ מחמירין בזה כהחת"ס דג' רבעי שעה הוא זמן הדלקה, והיום ערש"ק שנת עזר"ת דעצמבער 22 צוה להדליק בשעה 3:35 - לפי זה היה צאת הכוכבים ביום הנ"ל בשעה 4:20 וכו' וכב' אמו"ר הגה"ק ידוע היה מדויק גדול בעינינים אלו, ולא פעם אחת אלא הרבה פעמים שמענו ממנו דבימות החורף היה עושה זמן קבלת שבת $\frac{3}{4}$ שעה קודם צאת הכוכבים מפני שהיום קצר, ובזמן הקיץ שעה אחת לפני צאת הכוכבים.

ועוד ציינתי לי אז וז"ל: בשבת שקלים שנת עזר"ת אום 17 פעבער היה הדלקת הנרות באונצדארף 4:50 אואר. עכ"ל. (וזאת לדעת שאני בדקתי וראיתי שזמן צאת הכוכבים הלכה למעשה בעל באר שמואל הוא כשהשמש הוא שש מעלות תחת האופק כפי שני הזמנים שציין שם)

רואים בעליל שזמן הדלקת נר שבת, -למרן החת"ס- הוא, בקיץ, שעה לפני צאת הכוכבים הנראה, ובחורף ג' רבעי שעה.

ועכשיו, נבואה ללמוד התשובה הנ"ל. ואחריו כמה ביאורים בדברי מרן.

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן פ

שלום וי"ר לי"נ הרב הגאון המופלא המפורסם נ"י ע"ה פ"ה כקש"ת מה' מיכל סג"ל נ"י.

הכא השתא אתא לקדמנא שלוחי' דמר ומגלת ספר כתב לי, ופר"מ צוה עלי להודיעהו עניות דעתי בההוא ינוקא דאתיליד בשבת כ"ח סיון בין השמשות למוצאי שבת בשעה ח' ומחצה והיה יום המעונן באופן שא"א לשפוט על כוכבים:

דרכם מאז היה שהיו מסתכלים ברקיע סמוך ללילה לידע כמה קודם צאת הכוכבים היתה הלידה ולחשוב מזה יום השמיני, ובלילה הזאת נתקשרו השמים בעבים ולא נראו הכוכבים. ודייק עוד שהשואל אינו מזכיר אפילו ברמז המלה שקיעת החמה

ולהיות מצותו עוברת עלי לא אוכל למנוע ולעשות רצונו ולחות דעתי, וכאשר קבלתי גם מרבתי כי ההלכה רווחת בזה בלי שום פקפוק כדעת המג"א רס"י של"א, וכל האחרונים כבר הסכימו כן יע"ש באלי' רבה [סק"ב] ותוס' שבת [סק"י] שתפסו במוחלט שיעור בין השמשות אינו כ"א ג' רביעי מיל קודם צאת הכוכבים והוא מסוף שקיעת החמה לתחת האופק:

כפי מה שהסברתי לעיל, שיש תחילה וסוף לשקיעת החמה, והיראים והר"ת אינם חולקים בזה, ופליגי רק מתי הוא זמן בין השמשות ואחריו לילה, עיי"ש.

וכתב כאן מרן החת"ס ז"ל, שקיבל מרבתי (ה"ה רנ"א ובעל ההפלאה) שההלכה רווחת, שביהש"מ אינו (גר"מ לפני תחילת השקיעה. כהיראים) כי אם גר"מ קודם צאת הכוכבים והוא מסוף שקיעת החמה תחת האופק. כר"ת

והנה לדעת החולקים הם הרוקח * בס"י נ"א, יע"ש שלשונו מגומגם קצת וצריך תיקון, והרא"ם במרדכי ס"פ במה מדליקין [ס"י תנ"ו], והם ס"ל מתחילת השקיעה הוה לילה גמורה מדאוריית'

ותחילת השקיעה היינו שעה ומחצה עד ב' שעות קודם צאת הכוכבים כנ"ל

וג' רביעי מילין קודם לזה הוא בין השמשות, א"כ ע"כ צריכים להקדים בע"ש בהדלקת הנרות ג"כ. והנה אנחנו כולנו במדינות אלו עושים במלאכה עש"ק עד קרוב לשעה או ג' רביעי שעה קודם צאת הכוכבים,

וכמו שהבאתי לעיל בשם הגאון מאונסדארף בחורף ג' רביעי שעה ובקיץ שעה שלימה

נמצא אנו תופסים במוחלט כשיטת ר"ת,

ולא כהיראים, דאילו כהיראים, צריכים להפסיק ממלאכה ב' שעות קודם הלילה שהוא תחילת שקיעה, לשיטתו לילה גמורה. ועוד רביעית השעה לביהש"מ, והוא ב' שעה ורביעית ולא רק שעה או ג' רביעי שעה.

(מאלו המלים "נמצא אנו תופסים במוחלט כשיטת ר"ת" נמשך לפום ריהטא לכמה אחרונים, שכוונתו שאנו תופסים ד' מיל מהשקיעה באופק לצאת הכוכבים, {כההו"א של המנחת כהן} ואינו כן, כמו שהסברתי לעיל. {ואילו ראו, לא כתבו})

ואיך אח"כ בהגיע יום השבת ויהיה מוטל עליו למול בנו ביום ח' ללידתו יאמר ויחוש לדעת הסוברים שכבר היה לילה אז ונמצא עביד תרתי קולי דסתרי אהדדי, עשה מלאכה עד סמוך לג' רביעי מיל

דהיינו שנהג (והקיל) כר"ת, נגד היראים

ומתעצל במ"ע של ביום השמיני ימול כאלו אותו זמן היה לילה ויהיה מן המתמיהים. שוב מצאתי כעין זה בשו"ת ב"ח סי' קצ"ד :

ועוד, דאעפ"י שאיני כדאי ח"ו להכריע במקום אלו הגדולים מ"מ דבריהם צע"ג, שכתבו ברוקח שם ובמרדכי שמשמשקע היינו תחלת השקיעה וזה הוא תחילת יציאת הכוכבים למעלה מעובי הרקיע למטה,

דהיינו ה' מיל (ב' שעות) לפני שרואין ג' הכוכבים הראשונים. לפי הסבר היראים, החמה והכוכבים הם כמאזנים, באותו רגע שהחמה מתחלת לשקוע לתוך עובי הרקיע, לעלות ע"ג כיפת הרקיע, הכוכבים מתחילים להכנס מעל כיפת הרקיע לתוך עובי הרקיע ולרדת למטה.

ונמצא לדבריהם צאת הכוכבים הנאמר בכל מקום היינו תחלת יציאתם מעובי הרקיע למעלה במקום שאין עין שולט, ושביק תנא סימנא השקיעה הנראה לעין ויהיב סימנא ביציאת הכוכבים למעלה תחלת צאתם.

פירוש, למה צריך התנא למתני "צאת הכוכבים" שהוא תחלת ירדתן למטה, וא"א לראותם, ליתני שקיעת החמה שכ"א יכול לראות, והיינו ה'.

ותו, הרי בפרק מי שהיה צ"ד ע"א אמרין מהלך אדם בינוני עשרה פרסאות ביום מעלות השחר עד הנץ ה' מילין משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ה' מילין, ונדחקו בפירושו מתחלת השקיעה עד סוף יציאת הכוכבים,

פירוש, למה נקט הגמ' "משקיעת החמה עד צאת הכוכבים" שצריכים לדחוק בפירושן, דמיירי מצאת הכוכבים הנראים לעינינו כבר, הרבה אחר דין לילה. ולא צאת הכוכבים תחילת יציאתם מלמעלה, שהוא לילה.

ומ"ט לא שיער בחדא מילתא מתחילת שקיעה עד סופה או מתחלת יציאת הכוכבים עד סוף יציאתם. ולזה י"ל משום דשיער במה שעיינו רואות.

פירוש, דלא רצה הגמרא לשער הה' מיל בחדא מלתא, "מתחילת השקיעה עד סופה" או "מתחילת יציאת הכוכבים עד סוף יציאתם" משום דרצה לשער במה שעיינו רואות – תחילת השקיעה, וסוף יציאת ג' הכוכבים הראשונים -

אלא שכבר כתבנו דלדעתם ע"כ לא נזהרו בעלי הש"ס בזה בדוכתי טובי, מסתמא כך הוא דרך בני אדם להלך מעמוד השחר עד צאת הכוכבים ובהם שיער הש"ס, וא"כ הה"נ קרא דנחמיה [ד' - ט"ו] וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים היינו סוף יציאתם, ע"כ המחזור כשיטת התוס'. ומה שקשי' להו להני גדולים מפ' איזהו מקומן נ"ו ע"א,

דרואין שם שדם נפסל בתחילת השקיעה, וא"כ נילף מיני' גם לענין שבת דהוי לילה כבר בתחילת השקיעה (יראים ועוד)

כבר תי' שם התוס' [ד"ה מנין] מיתורא דקרא מרבי' להקדים זמן פסול הקרבנות מתחלת השקיעה משא"כ בשאר מילי,

ולכן לא ילפינן מיני' גם לענין שבת. (ועי' לעיל שהבאתי החת"ס בסוכה ל"ח, עי"ש)

ואין זה דוחק כי כן יש במכילתא פ' בא והנותר ממנו עד בקר ב' פעמים ליתן בקר לבקרו של בקר לרבות מעמוד השחר והביאו רש"י בחומש [י"ב - י'], הרי דמרבה מב' פעמים בקר זמן מוקדם מה שלא הי' במשמעות לשון בקר א', אעפ"י דבש"ס דילן לא דריש הכי [עי' שבת כ"ד ע"ב], היינו משום דס"ל דלא צריך קרא להכי, אבל לעולם כל היכא דכתיב קרא יתירה מדריש להקדים זמן. ויש לעיין לפי"ז מנ"ל דמילה דוחה שבת מביום [סנהדרין נ"ט ע"א], דלמא בשבת לא אלא אתא להקדים זמנו שלא ימול אפילו בחול מאוחר לשקיעת החמה:

עוד יש מקום עיון לפ"ז דזמן הלנת הקרבנות מוקדם לזמן לילה בכל התורה, א"כ בדין שתקדים זמן תפלת ערבית מתחלת השקיעה שהיא נגד אברים ופדרים קודם לזמן ק"ש שהוא צאת הכוכבים, וצ"ע בתוס' ורא"ש בריש ברכות יע"ש, ואין מפרשים לחשכ"ב בשגם הזמן בהול ואין לי פנאי לעיין:

ואולי י"ל בזה דס"ל להתוס' דהיא גופי' דנפסל בלינה משקיעה ראשונה.....(חסר) ידעו שהוציא ראשו

חוץ לפרוזדור, ואם אינם יודעים כתב ש"ך סימן רס"ו סק"ט ** הולכים אחר המנהג, והוא תמורה. ועיינתי בסמ"ק [סי' קנ"ז] בפנים, וכתב, אחר חזקה, וכן הגיה בדגול מרובה, וי"ל הכוונה חזקה שלא נולד עד

השתא. הנה בנידון שלפנינו יש לסמוך ע"ז שלא למולו בשבת, אבל אם אירע כן בערב שבת צ"ע אם לסמוך על חזקה זו ולמולו בשבת. ואין פנאי עתה להאריך בזה וא"כ נשיילי' אי הי' הוציא ראשו או לא:

ובאמת דברי הסמ"ק צל"ע, אדרבא נימא הרי הוא ילוד לפנינו וכמ"ש במקוה הרי הוא חסר לפנינו הואיל וחסר ואתא [כנדה ב' ע"ב] וה"נ משעה שמתחלת להקשות בלדתה הרי הוא נולד ואתאי, ע"כ נראה יותר גירסת הש"ך לילך אחר המנהג, ור"ל מנהג רוב ולדות שאינם מוציאים ראשם קודם לידה:

הנה כי כן אם נודע לנו בברור שהוציא ראשו או לכל הפחות שמעו קול בכייתו באותו שעה שהזכיר מר, הי' יום ודאי לפע"ד, כי זמן הלילה לפי השעות הנהוגות הוא בתקופות השנה הזאת [היינו קודם תקופת תמוז] לעת עתה הי' מינוטין קודם גמר קשקש ניין אוהר

[הנה הזמן הזה קשה מאוד לדעת החשבון כי זה שוה למה שכתוב בשם רבו רנ"א, בזמני היום והלילה, (נדפס בסוף חיד' החת"ס על סדר מועד, וכן בליקוטי חבר בר חיים) 8.55 לתקופת השנה הזאת, זה רק בפראנקפורט דמיין, ולא במאטערסדארף. וכמו שכתב הוא בעצמו שם "כפי הנראה שגם במדינות אלו נמצא כזה **בקירוב**" ואולי לא דק החת"ס לראות בכוכבים בשעת כתיבת התשובה כי כתב התשובה בחפזון כידוע, (ואולי היה יום מעונן אז), או אפשר שאכן בדק בכוכבים וראה אותן מאוחר קצת, (ואולי השעון במ"ד לא הי' בדיוק כ"כ). ואנכי לא ידעתי.

עכ"פ לא סמך על זה למעשה, כי צוה להשואל לבדוק בעצמו כשהשמים בהירים, ובכל אופן כיון שהחת"ס בעצמו לא השאיר לנו הלכה למעשה, אלא סוף התשובה, מר כי אתרי' וכו' רואין אנו, שתלמידיו החזיקו צאת הכוכבים בשש מעלות (הלכה למעשה לענין הדלקת נר שבת).

(ואפי' את"ל שכתב הזמן לצאת הכוכבים בדיוק וכו', אז צאת הכוכבים הוא בשבע מעלות ועוד מעט),

ולפי הבנתי הדלה, יותר משמע מדברי החת"ס עצמו ביו"ד סי' ק"כ וש"א"מ, וכן כאן בסוף התשובה סי' פ', שגם החת"ס סבר שחושבים צאת הכוכבים בראית עינים בשמים בהירים, (וכמעט כל אדם בעינים בריאות, וכשהשמים בהירים, רואה ג' כוכבים כשהחמה שקעה שש או שבע מעלות תחת האופק. עי' בשו"ת זכרון יהודה סי' קצ"ו, שסמך על הספר חותם קודש, על הלכות מילה, וכותב שם "ומקובל ספר הזה, לענין זה בכמה קהילות קדושות" וכו', עיי"ש. וכן מביאו בשו"ת בית ישראל (עדעלין) בחו"מ סי' ק"פ עי"ש, שבדק בעצמו ג' פעמים וראה שהזמן מכוון. ושם בחותם קודש חושב זמן צאת הכוכבים בשש מעלות וחצי, וכן לא מצאתי, שהחת"ס מזהיר שצריכים לחשוב כוכבים היוצאים מאוחר ממה שרואים בעינים].

והיה זה רחוק מבין השמשות שהוא רק ג' רביעי מיל, ושיעור מיל במוחלט הוא כ"ב מינוטין כמו שהאריך והוכיח בראיות ברורות שאין עליהם תשובה בחק יעקב סי' תנ"ט סק"י יע"ש, אמנם אם יש ספק בכלי השעות מי יכול להכניס ראשו בזה, וגם כי אולי אין הילוך כלי השעות שבכאן ושמה שווים וא"א לסמוך על דברי בזה, אמנם מר כי אתרי' בשידוע לו שהי'

הלידה או עכ"פ הוצאת הראש

יותר מרוחק מצאת הכוכבים הנהוג לעת כזאת כשהשמים בהירים

ולא נתקשרו בעבים, ויכולים לראות הכוכבים מיד בצאתם

יותר מג' רביעי מיל עפ"י חשבוננו של חק יעקב שהוא טו"ב מינוטין לערך,

דהיינו אם ברור שנולד קודם ביהש"מ שהוא גר"מ לפני שרואים ג' כוכבים בינונים הראשונים

אזי הלא גם דעתנו נוטה להקל

למול בשבת

רק שרוצה שאצרף עמו הנני הנני ולמטי לי שיבא מכשורא וכשר וישר הדבר:

הכ"ד החותם פה ק"ק מ"ד יום ד' ב' תמוז תקס"ג לפ"ק: משה"ק סופר

*

רבים הם השואלים, למה אינו מזכיר כאן שיטת הגאונים, מאחר שידענו שהחת"ס מעתיק מדברי המנחת כהן במבוא השמש, עי' חתם סופר מסכת שבת דף לה עמוד א (הבאתיו לעיל) וז"ל:

תרי תלתי מיל. עמ"ש תוס' ועיין שיטת ר"א ממיץ דיעה שלישית בס' יראים דמיד שהחמה שוקעת תחת האופק ולחכמי ישראל שנכנסת בעובי רקיע וכנגדה למעלה הכוכבים יוצאים מעובי הרקיע לצאת חוצה מיד הוה לילה דאורייתא ומש"ה נפסל דם בשקיעת החמה בזבחים נ"ז ע"א. ותתרי מיל קודם הוה בין השמשות ועוד קודם לזה קצת הוה זמן תוספת שבת והוה חומרא גדולה. ועמ"ג א ס' רס"א סק"ט ובס' מנחת כהן העלה להלכה כשיטת ר"ת, **ע"ב.**

ומדמעתיק לשון המנחת כהן "דיעה שלישית" בודאי ידע משיטת הגאונים.

הנה אקדים הקדמה קצרה בשיטת הגאונים.

דע לך, שלא תמצא בגמרא או בראשונים, שום רמז לד' מיל "לדין לילה". דו"ק ולא תמצא.

דין לילה בכל מקום הוא, ג' כוכבים בינונים. וסימן זה מסרו חז"ל לכל איש ישראל, לכל הדורות. המקום היחידי שמוזכר הד' מיל בגמרא **במדרת היום**, הוא בשיעור עובי הרקיעה.

ובלי להיכנס לפלפולים צריכים לדקדק דבשום מקום, לא בש"ס בבלי, ולא בירושלמי, ולא בשום אחד מהראשונים, נמצא שהד' מיל יחזו את הסימן של ג' הכוכבים לדין לילה, ממקומם. ואפילו ברמב"ן!

ואפילו בלשון התשובה במהר"ם אלאשקר לא העלה זאת אפילו ברמז, רק הוא דוחה- בכוח הגאונים - את החידוש של "שתי שקיעות" ואינו מדמה אפילו בדעתו, שצאת הכוכבים לר"ת הוא מאוחר יותר ... וכל הרעש שהוא עושה נגד הר"ת, הוא רק אהא דלר"ת אין בין השמשות מתחיל עד ג' רביעי מיל קודם לצאת הכוכבים הבינונים, ולפני זה הוא יום גמור אפילו אחר השקיעה באופק (דוהו הפירוש של שתי שקיעות). ואדרבה, ברור לו, שאין חילוק בין הגאונים ור"ת בזמן צאת הכוכבים, וז"ל שם בסימן צ"ו:

"קודם כל דבר צריך לפרש ולבאר מה היא כונת ר"ת ז"ל ומאן דעמיה ומה היא כונת האחרים ז"ל ולראות מאי בינייהו כלומר בין שתי הדעות. דע לך כי לדעת הכל שיעור בין השמשות כמהלך ג' רביעי מיל קודם יציאת ג' כוכבים בינונים דפסקו כרבה לחומרא לגבי רב יוסף. **ואמנם בתחלת השקיעה יש הפרש גדול ביניהם** דר"ת ז"ל אית ליה דשתי שקיעו' נינהו השקיעה הראשונה משהתחילה להכנס בעובי הרקיע ואינה זורחת על הארץ כי לדבריו צריכה ללכת כל עובי הרקיע נוכח דרכה כדי לעלות על הכפה".

ועי' בתשובות ריב"א סימן ט"ו, שמקשה על המנהג בפראנקפורט שפורשין ממלאכה בערב שבת, מהתחלת השקיעה מדין בין השמשות, הלא הוא נגד תלמוד ערוך, שביהש"מ הוא רק ג' רביעי מיל ולא יותר, ובפ"פ, משך הזמן שמהתחלת השקיעה עד צאת הכוכבים הוא הרבה יותר מזה.

הנה, גם הוא אינו מעלה על הדעת שר"ת "איחר" את צאת הכוכבים,

הראשון שבאחרונים שמצאתי, שמעלה על דעתו - להווא אמינא - שצאת הכוכבים מאוחר יותר לפי ר"ת, הוא המנחת כהן! הוא המציא את ההו"א, והוא דוחה אותה מכל וכל, מפני "שהחוש והמוחש לא יוכחש" וסימן שמסרו לנו חז"ל, ג' כוכבים לדין לילה אי אפשר לזוז ממקומו.

עכ"פ הרי שלך לפניך. כל שיטת ר"ת **כפשוטו**, (ד' מיל מהשקיעה באופק, ולא פחות או יותר) הוא הו"א של המנחת כהן! והוא, דוחה אותה מכל וכל! והוצרך לחדש שגם לר"ת הד' מיל משתנים לפי האופק. ואחריו הפר"ח (אע"פ שלכאורה ידע המציאות בא"י, וא"כ לאיזה מקום יתאמת דברי הר"ת כפשוטו, אע"פ כן) מסכים עם המנח"כ שהד' מיל משתנים לפי האופק. וכן רוב רובם של האחרונים קבלו החידוש של המנחת כהן, ולכן כולם בלשון אחד יחשבו שיעור בין השמשות להלכה, ג' רביעי מיל **קודם** לצאת הכוכבים" כי זה מה שצריכים לדינא, בהלכות בין השמשות. וזה הוא פירוש הנוסחא, "אנו פוסקים כר"ת בין לקולא ובין לחומרא" כוונתו לענין השתי שקיעות, דאכתי יום גמור הוא עד גר"מ לפני צאת הכוכבים (סוף שקיעה). ולא ח"ו לחשוב ליום גמור עד נ"ח וחצי דקות בכל מקום ובכל זמן.

ועכשיו גם נבין שא"א לומר שדין ג' כוכבים לפי ר"ת הן כוכבים שיוצאים אחר ד' מיל, כי כאמור לא עלה על דעת שום אחד שהר"ת מרחק את הצאת. זולת הו"א של המנחת כהן - שדחה את ההו"א מיד - ואף הוא אינו מעלה בדעתו אפי' להו"א, שצריכין לר"ת, כוכבים מיוחדים.

ומאז, כנראה נתפשט החומרא של איחור צאת הכוכבים לשיטת ר"ת. שאינו "ודאי" לילה עד ד' מיל. (ויש, שאכן כתבו דאותן העושים מלאכה בערב שבת אחר השקיעה מטעם שיטת ר"ת, צריכים להמתין במוצאי שבת שעה וחומש, כיון שבפשוט לשון ר"ת משמע שאינו "ודאי" לילה עד ד' מיל) אבל לא עלה על דעת אף אחד, (מאותן שפסקו כר"ת), לומר שהר"ת, או המחבר אכן התיר לעשות מלאכה בערב שבת כשכבר רואים כוכבים בשמים, או בשיעור בין השמשות לפני זה, וגם לא עלה על דעת **אפילו פוסק אחד** להתיר מלאכה בערב שבת בזמן שכבר רואים כוכבים בשמים על סמך ש"אין אנו בקיאים בכוכבים" יהי' אף צורך היותר גדול. כי ידעו שא"א לזוז הסימן לילה שמסרו לנו חז"ל ממקומה.

(אכן יש פוסקים, מהאחרונים, שתמחו על הלשון "עד ג' מילין ורבע הוא יום גמור" כיון שזה מוכחש מן המציאות (וחלקם פסקו כהגאונים בגלל זה) אבל לא העלו על דעתם שהמחבר (ור"ת) אכן "התיר" מלאכה אז. ומי לנו גדול כהמהרש"ג שהרעיש בכמה תשובות נגד הפוסקים כר"ת, ששתי שקיעות יש, ותמא כמה תמיהות עליהם, ואינו מעלה זאת אפילו לתמיה, שלפי הר"ת והמחבר מותר במלאכה בערב שבת כל ג' מיל ורביע אחר שקיעת החמה אע"פ שכבר רואים כוכבים בשמים. (הנחמד שאכן מצאתי הוא הרהגה"ק ר' העניך פאק הי"ד בספרו זכרון יוסף (העלה שם להלכה כהגאונים) שהעלה כזאת, להו"א קלושה, והוא פלא).

ואפילו הרה"ק **מקאלאשיץ** זצוק"ל בעל דברי חנה, בקונטרס בין השמשות שמביא שם שבעים ראשונים הפוסקים כר"ת, כתב באות י' וז"ל:

אמנם תועלת האריכות היא לסלק הערעור ולפרסם אמיתות דבריהם הנחמדים והמזהירים כזה הרקיע זי"ע. ובכן הנני בעזה"י למנות את הראשונים והפוסקים שקדמו לשו"ע, שסוברים כשיטת הר"ת ז"ל דאחר שקיעת החמה הנראה לעין עוד יום הוא כשיטת הראשונים הנ"ל שפירשו דבריהם באר היטב שאחר שנסתלקה החמה ואינה נראית עוד על הארץ בער"ש אם רוצה עושה תוס' מכל זה הזמן ואם רוצה לעשות רק מקצתו לתוס' עושה ואך שיוסיף איזה זמן לפני ג' רבעי מיל קודם "שיראה" ג' כוכבים בינונים. עכ"ל.

ועי' עוד שם באות כ"ג וז"ל:

...עוד יש לומר דהרי"ף סובר כשיטת ר"ת ז"ל לדינא והא דנקט משתשקע החמה סתם כלישנא דהש"ס ולא מפרש דג' מילין ורביע אחר השקיעה הנראית היא יום עוד כאשר פירשו לפי פ' הר"ת ז"ל, נראה לומר כיון דלא כל העתים וכל המקומות שוין ויש אשר אין בין השקיעה הראשונה ובין צ"ה רק כחצי שעה, ויש אשר שיעור גדול מד' או מה' מילין ביניהם וצריך לקולא הזאת ביאור רחב ופי' מספיק וכו'.

ואינו מעלה אפי' להו"א קלושה שבערב שבת חושבים ליום גמור כשכבר רואים כוכבים בשמים, או בשיעור בין השמשות שלפני זה, או שצריכים כוכבים היוצאים אחר ד' מיל.

(ואותן "אחרונים אחרונים" דורינו, המתירים מלאכה בערב שבת כאשר כבר רואים כוכבים בשמים, לאיזה צורך גדול שיהי', על סמך "שיטת ר"ת" או "המחבר בסימן רס"א". הבל יפצה פיהם לדבר סרה על הר"ת ושאר ראשונים, ועל מרן הב"י. שלא עלה על דעתם ח"ו להתיר **כשכבר רואים כוכבים בשמים** בזמן שחז"ל הקדושים אמרו שכבר לילה אז מן התורה. ולא אשטמיט **אפי' אחד** מן הראשונים וגדולי הפוסקים לכתוב כן. וגם לומר ש"אין אנו בקיאים בכוכבים" וכל הכוכבים הנראים עד ד' מיל הם גדולים (לקולא) לא מצאתי להלכה בשום מקום.

ואותן המתעקשים ואומרים, כך הוא ה"עברי טייטש" של המחבר בסימן רס"א ס"ב. (א בפירושו'ר מחבר!) אענה להם, שהמחבר כתב שו"ע שלם לא רק סימן רס"א. וכתב הרבה פעמים "דיני לילה" בלי להזכיר ד' מיל, ובפירושו לא עלה על דעתו שיתחילו סימן רס"א ולגמור שם. ובכל פעם שכתב דין "לילה", כתב הסימן של הכוכבים. ולא הוא ולא נושאי כליו ציינו לסימן רס"א, כיון שכולם הבינו לדבר פשוט שא"א להעלות על הדעת לזוז את הסימן שמסרו לנו חז"ל ממקומו. ולכן הכפיל שם לומר, **ושיעור זמן בין השמשות הוא ג' רבעי מיל, שהם מהלך אלף ות"ק אמות, "קודם הלילה" דהיינו קודם לדין לילה שלימד אותנו כבר, ג' כוכבים**. ואם קשה לך הפירוש של "מתחילת השקיעה, שאין השמש נראית על הארץ" תעי' בנושאי כליו, או במנחת כהן, אולי תמצא פירוש נכון. (ועי' לקמן מה שהבאתי מה שפירשו גדולי אחרונים) ואם לא תמצא, תשאר בצ"ע על שבע מלים! אבל דברי חז"ל לא תזוז ממקומה.

וכי יעלה על דעת מי שהוא, להתיר מלאכה בליל שבת על סמך רשב"ם מפורש, בפירוש הפסוק "ויהי ערב ויהי בקר" וז"ל:

"שהבקר יום ונגמרה הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני" עי"ש, נגד דברי חז"ל שהיום הולך אחר הלילה, אתמדה.

והשתא, כיון דבזמן צאת הכוכבים אין נ"מ בין הגאונים לר"ת, (עכ"פ לדעת מרן החת"ס) נמצא א"כ, ששיטת הגאונים כפשטות לשון הגמ' (דהיינו שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים יהי' רק ג' רביעי מיל אינו מתאים רק לארץ ישראל ובבל (או לקו המשוה), ובמקומות הרחוקים מקו המשוה מוכרחים אנו לומר אחד משני דברים.

א) שבין השמשות מתארך יותר מג' רביעי מיל עד צאת הכוכבים, וזה לכאורה נגד תלמוד ערוך שביה"ש אינו אלא ג' רביעי מיל. עי' תשובת ריב"א סי' ט"ו, שמתמה על מנהג פראנקפורט שנהגו בין השמשות ארוך, נגד תלמוד ערוך. וכן עיין בתשובות רדב"ז ח"ד סי' רפ"ב (אלף שנ"ג) מביאו מג"א סי' של"א ס"ק ב', שג"כ הולך חזק מאוד בדרך הזה שביה"ש אינו מתארך יותר מגר"מ, ומה שהגאונים וכמה ראשונים לא פרשוה, הוא משום שנוקטים לשון הגמ' כפשוטיה וכו'.

ב) שגם הגאונים יודו שבין השמשות הוא רק ג' רביעי מיל קודם הלילה. שזה א"א לידע כי אינם מפרשים בזה כלום. (וברדב"ז בתשובה הנ"ל מפרש בפשטות שכל הראשונים (והגאונים) שסתמו בלי לפרש כר"ת, באמת גם הם יפרשו כר"ת. רק שתפסו לשון הגמ' בלי לפרש. עי"ש. וכנראה בעליל גם החת"ס הולך בדרך הזה. וא"כ כבר מובן למה אינו מביאם.

(ואגב: הרבה אחרונים למדו בשיטת הגאונים, כשיטת היראים, ויש שלמדו בשיטת הגאונים שביה"ש"מ אכן יכול להתארך יותר מג' רביעי מיל, ולא קשה מש"ס, שחכמינו ז"ל רק דברו מבבל וא"י, (או מקו המשוה), בימים השווים, ומשתנה לפי המקומות והזמן גם לפי חז"ל)

**

ויל"ע למה לא הביא החת"ס, את הש"ך ביו"ד סימן רס"ו ס"ק י"א וי"ב. שג"כ דן באותה שאלה, בתינוק שנולד אחר תחלת השקיעה לענין מילה. (ומביא את הש"ך בס"ק ט')

הנה. כשתעיין בש"ך יו"ד סימן רס"ו ס"ק י"א וי"ב נראה כסותר א"ע, דבס"ק י"א פסק כהמהר"ם אלאשקר בשם הגאונים, ומס"ק י"ב נראה שסובר כר"ת, ואולי למד החת"ס בש"ך דסובר ג"כ כהר"ת, ואנכי לא ידעתי. ולולא דמסתפינא הייתי אומר מכח סתירה זו, שהש"ך גם כן סובר כר"ת. רק בנולד בער"ש (בס"ק י"א), הוסיף את שיטת מהר"ם אלאשקר לחומרא, לחשוב לספק לילה מתחילת השקיעה, כיון דבזמנו היו מקבלים שבת מוקדם מאוד, לפני שקיעת החמה (ולא חיישינן למיעוטא המאחרים קצת או אולי לא הי' אפי' מיעוט שאחרו בקבלת שבת) ולכן בדומה לזה, שמנה ימים אחר הלידה (ערב שבת הבאה), כשמוטל עליו המצווה של וביום השמיני, יחשוב לספק לילה, מתחילת השקיעה, ויהא נימול לעשירי כיון דביום הלידה גופא לא עשו מלאכה אחר תחילת השקיעה מחמת חומרא דשבת, וחשבו אותו זמן ביום הלידה לספק לילה. דאל"כ הרי סותר א"ע ויהי' מן המתמיהין.

משא"כ בנולד במוצאי שבת אחר (תחילת) השקיעה וקודם ג' רביעי מיל, (בס"ק י"ב) דאז אין שום צד לחשב אותו זמן ביום הלידה לספק לילה, ה"ה שמנה ימים אח"ז א"א לחשבו (היינו לומר שביום הלידה היה כבר לילה, באותו שעה) לספק לילה, (שלא יהי' מן המתמיהין). ולכן אין מצרפין שיטת מהר"ם אלאשקר לספק לילה וחושבין אותו ליום גמור כיון דהלכה כר"ת.

אבל המג"א בסימן של"א דרך אחרת אתו. עי"ש. וכיון דבזמנו "לפעמים" קבלו שבת סמוך לג' רביעי מיל כר"ת, (וחיישינן למיעוטא) א"כ בין בנולד בערב שבת ובין בנולד במוצאי שבת אחר (תחילת) השקיעה חשבינן אפי' לענין מילה ליום גמור דאל"כ הוי תרי מילי דסתרו אהרדי (וכלשון החת"ס בתשובה הנ"ל "עשה מלאכה עד סמוך לג' רביעי מיל ומתעצל במ"ע של ביום השמיני נימול כאלו אותו זמן היה לילה ויהיה מן המתמיהים") והבן. (עי' במג"א ותמצא כן).

ובדרך זה הלך מרן החת"ס. (עי' בהתשובה) ואולי לכן אינו מזכיר את הש"ך ביו"ד סימן רס"ו ס"ט, כיון דבנולד במוצאי שבת, לא סבר הש"ך אחרת מהמג"א, וגם הש"ך יודה דנימול בשבת (אם נולד לפני סוף השקיעה) כמו שפסק בס"ק י"ב. ובנולד בער"ש לא מיירי החת"ס כאן, (ואולי הקשה ע"ז קושית הרדב"ז והריב"א כנ"ל) ולכן נקט שהלכה רווחת כהמג"א, כי ממילא סבר שדינא שוה (נולד בערב שבת, ונולד במוצאי שבת, דלא כהש"ך) כיון "דלפעמים" מקבלים שבת קצת מאוחר הוי תרי קולי דסתרו אהרדי כנ"ל).

ובזה אולי יש ליישב תמיהת המג"א בסימן של"א, על הב"ח שכתב וז"ל: "ובתינוק שנולד בע"ש סמוך לבין השמשות כתבתי דינו בי"ד סי' רס"ו סעיף י"ב דאם נולד שעה אחת מכ"ד שעות קודם יציאת שלשה כוכבים בינונים נימול לשמיני ביום ו' הא לאו הכי ספק הוא ותדחה ליום א' ואע"ג דלעיל בסימן רס"א לענין תוספת שבת יש להחמיר לקבל עליו שבת מסוף שעה כ"ב מ"מ לענין מילה אינו כן"

ותמה המגן אברהם דצ"ע, דהא הב"ח בעצמו פסק ביורה דעה ג' רביעי מיל קודם צ"ה הוי ב"ה וידוע דהם פחות מרביעית שעה כמ"ש סי' תנ"ט.

והשתא אתי שפיר דברי הב"ח, דס"ל שאותה "שעה שמוסיפין מחול על הקודש", (שעה מכ"ד ממש עי' לקמן) בערב שבת אין לחשוב לנולד בודאי ביום, כי כבר שייך לשבת, ורק מועטים עשו מלאכה בתוך הזמן הזה, (וכמו שכתבתי בשיטת הש"ך). והמג"א תמה ע"ז לפי שיטתו. דר"ק כי קצרתי.

ועיין עוד בחידושי חת"ס נדה דף ס"ח ע"א סמך גדול לשיטת מהר"י פאדווה שחפיה צריך להיות משך שעה וכתב שם הטעם שאי אפשר להקדים הדלקת נר שבת יותר משעה קודם הלילה. וז"ל:

אלא ע"כ מכאן סמך גדול לשיעור של מהר"י פאדווה הנ"ל דשיעור חפיפה הוא לכל הפחות שעה ומבואר בר"ן ס"פ במה מדליקין ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר הדלקת נר שבת קודם הרבה לזמן תוספת שבת, והוא כשיעור ג' רביעי שעה קודם בין השמשות, וביהש"מ הוא רביע שעה קודם צאת הכוכבים, וכן מבואר בשו"ע או"ח ס"י רס"א ע"ש, וכיון דשיעור חפיפה הוא שעה נמצא אם תלך לבית הטבילה שעה קודם צאת הכוכבים ותשאר שם ולא תצא חוץ עד הלילה ע"כ תדליק קודם הזמן והרי היא מקדמת קודם תוס' שבת, ואנן ובלבד שלא יקדים תנן. ומוכח כדברי מהר"י פאדווה הנ"ל. עכ"ל:

ולכאורה גם הוא חשש למה שכתבו כמה ראשונים, דשיעור תוס' שבת הוא רק שעה קודם הלילה, כלשון חז"ל במדרש, "שעה שמוסיפין מחול על הקודש" ורק אז יכולה להתנות שאינה מקבלת שבת בהדלקה (כדי לעשות החפיפה), אבל אם מקדימה להדליק אחר פלג המנחה, לפני שיעור תוס' שבת צריכה לקבל שבת מיד, משום "שלא יקדים" עי' היטב בסיפור דרך החיים. (בדרך אפשר).

(וראיתי רמז נאה, בספה"ק ידות אפרים פרשת חקת, עה"פ והוציא אותה אל מחוץ למחנה ושחט אותה לפניו:

או יאמר על דרך שכתב בספר זרע אברהם על הפסיקתא בעשרת הדברות פסיקתא תליתאה, מה שכתב במתנות כהונה על המדרש בראשית בשם רש"י, יום הששי ה' יתירה לרבות שעה אחרונה, ובשם ספר הכונת (דף ס"ב) פירשו לפי שבערב שבת ה' שעות אחר חצות מתחיל להתנוצץ קדושת שבת לכך כתיב יום הששי בה"א כלומר ה' שעות היא יום הששי עדיין, ובשעה וא"ו כבר התחיל קדושת יום ה' וכך עייל שבתא כל דיני מתעברין מינה, ונודע מה שכתבו בספרים הקדושים כי בערב שבת קודש היא זמן התשובה ויש מקום בה' שעות להמתקת הדינים, וזהו שאמר ושחט אות ה' שרומז על הה"א שעות של ערב שבת קודש אחר חצות יראה לשוב אז, להמתיק הדינים לפני וא"ו קודם שיכנס שעה וא"ו שמוסיפין מחול על הקודש כמבואר בפסיקתא שם). ודפח"ח

עוד רגע אדבר, בפשטות לשון המחבר אור"ח סימן רס"א ס"ב, דמשמע שם שמחשב מן השקיעה באופק ד' מיל לצאת הכוכבים.

(חוץ ממה שלמדו רוב האחרונים, ההולכים בשיטת המנחת כהן שהד' מיל הם לפי ערך כפי האופק באותו זמן ומקום, וממילא גם הג' מיל ורביע.

ולכן רואים בכמה אחרונים שהולכים בדרך המנחת כהן, שכתבו בין דבריהם הלשון ש"עוד ג' מילין ורביע הוא ודאי יום" וכוונתם לפי ערך המקום והזמן).

כמה וכמה אחרונים הבינו שכל סעיף ב' בסימן רס"א, הוא רק לתת הזמן מצוה מן המובחר לתוספת שבת, דהיינו ע"ב מינוט (שעה וחומש) קודם צאת הכוכבים הנראה. ואם לא ירצה להוסיף כל הזמן, אזי יוסיף רק כמה שירצה, רק צריך להוסיף עכ"פ קצת מן הזמן הזה לפני בין השמשות, בזמן שהוא ודאי יום. (ולא עלה על דעתם לאחר את צאת הכוכבים). וא"כ אם כתבו הלשון "שזמן תו"ש הוא ע"ב מינוט" כוונתם כנ"ל).

(וכמו שכתב החת"ס בדומן תחילת השקיעה, לא פליגי הרא"ם והר"ת, ולפי חשבון ד' מיל יהי ע"ב מינוט קודם הלילה, וע"ז כתב הרמב"ן שזה הזמן לתוספת שבת.)

עי' במה שפירש העו"ש, דברי המחבר "שאינן השמש נראית על הארץ" וז"ל: וזה שכתב המחבר שאין השמש נראה, כלומר שאינו נראה בכוחו כמאז מפני שהתחיל לכנס ברקיע. עכ"ל.

וכן משמע מלשון הדרך החיים בסדר הכנסת שבת, שחושב הד' מיל לאחר מצאת הכוכבים הנראים, למצות תוס' שבת עי"ש. ואינו מזכיר את השקיעה באופק, בסעיף זה.

ועי' שו"ת רבי עקיבא יוסף (מהגאון רבי עקיבא יוסף שלעזינגער זצוק"ל מפעשבורג, ואח"כ בארץ ישראל, תלמיד הכתב סופר) יו"ד סי' פ"ד הסבר על הדרך החיים העתקתי לשונו.

.....ובר מן דין יש לנו טעם להתיר למול אחר קבלת שבת דהנה איכא תוס' שבת מדאורייתא ואיכא תוס' שבת של דברי סופרים כדאיתא בסימן רס"א סעיף ב' דמהתורה צריך להוסיף איזה זמן שהוא ודאי יום ותוס' שבת מדברי סופרים מי שמקבל יותר מזה הזמן ובסידור דרך החיים מביא החשבון בדקדוק וז"ל רביע שעה קודם צאת הכוכבים אסור במלאכה מדאורייתא והיינו שיעור בהשמ"ש דהיינו י"ג מינוטען דקות וחצי ותוס' שבת מה שצריכים להוסיף מודאי חול לשבת לכל הפחות אחד מינוט וחצי ס"ה רבע שעה ושבעה וחמישים מינוטען קודם זמן זה הוא תוס' שבת שתלוי רצונו אם רוצה לקבל שבת ראשי, עכ"ל. (ובזה גם סר תמיהת הרוצים להגיה בדרך החיים, מ"שבעה וחמישים מינוטין", ל"שמונה וחמישים וחצי מינוטין").

וכדי שלא נטעה לפרש שגם הוא חושב מזמן השקיעה באופק, ד' מיל לזמן צאת הכוכבים, עי' במה שכתב בתשו' באור"ח סימן ק"צ. וז"ל:

מה שכתבנו בענין זמן ערבית אשר הרב הצדיק דבעלז זצ"ל פקפק ממה שאמרו בגמרא דמתחילת שקיעה עד צאת הכוכבים הוא שעה וחומש לערך, ואנחנו רואים שאינו כן, א"כ מוכרח שאין זה הכוכבים שאנו רואים, וצריך לראות כוכבים קטנים, ובכתבים הארכנו ועיינן בזה בספר מנחת כהן באורך. אך פוק חזי מה עמא דבר וכי ס"ד דכו"ע מחללי שבת קודש ואוכלין ביוהכ"פ לילה, וכן בחשבון מילה בזמנו.

אך הענין כך הוא, הן אמת שמתחילת שקיעה עד צאת הכוכבים, מחשבים שעה וחומש, ומסוף שקיעה עד צאת הכוכבים הוא כמו רביע שעה, והרי זה של סוף שקיעה עד צה"כ אנו רואים מכאן מוכח שגם זה מכוון. אך הענין כי תחילת שקיעה אין המכוון מעת אשר מתחיל השמש להכנס תחת כדור הארץ, כי אם המכוון מעת אשר השמש מתחיל לעמוד בצד מערב ומתחיל לשקוע מעט מעט, וזה נקרא תחילת השקיעה, רצה לומר מעת שמתחיל לשקוע לצד מערב דמרכין ראשו כלפי מערב. ועיינן ספר השיעורים של רו"ה בענין זה, ובספר מנחת כהן. עכ"ל.

וכן עי' מסגרת השלחן סימן ע"ה מס"ק א' עד ס"ק ז, ג"כ להדיא בדרך הזה.

ועי' באפריון חתנים סימן ט"ז, לנכד מרן החת"ס שפירוש כן להדיא.

ועי' שם חלק ב' בסי' ד' תשובה להגאון בעל שבט הלוי זצוק"ל שפירש בערך כן, לשון המחבר רס"א ס"ב.

וכן הרבה אחרונים ואכמ"ל.

וא"כ, שפיר יש סמיכה גדולה ללמוד ככה, כשיטת החת"ס שהראתי בראיות ברורות שחשב את הד' (או ה') מיל למפרע. ובזה גם נבין הגהת מרן החת"ס על המחבר ריש סימן רס"א (ס"א) שהגיה, גר"מ "קודם" שקיעת החמה, דהיינו קודם סוף שקיעת החמה שהוא צאת הכוכבים. כי לא התחשב בשקיעה אחרת לענין שבת, כר"ת. דו"ק **כי קצרת**. (והלוח של רבו המובא בליקוטי תשובות ובליקוטי חב"ח שחושב זמן ביה"ש מן השקיעה, נצטרך לתרץ כמו שתיירץ נכדו הרה"ג רבי יששכר דוב גאלרשטיין זצ"ל, דהיא רק למנהג פפד"מ שחשבו ביה"ש מן השקיעה, וכמו שהעיד בשו"ת שב יעקב. אבל להלכה, תפסו רבותיו שאין מתחשבים עם השקיעה באופק, וכמו שביארתי בעזה"ת).

הנה, אחרי הראיתך את כל אלה, מי הוא אשר יהיין, לדבר סרה בשם מרן אדונינו החת"ס, שח"ו, עשה, או התיר, לעשות מלאכה בעש"ק, "הרבה" אחר שקיעת החמה. (אנה"נ, שלדעת הר"ת, מותר לעשות מלאכה, עד סמוך לג'

רביעי מיל קודם צאת הכוכבים, אבל צאת הכוכבים הוא (עכ"פ לדעת החת"ס) "צאת הנראה" (כשהחמה שקעה שש, (ולכל היותר שבע ומעט). מעלות תחת האופק), וזה, במקומותינו, (נוא יארק) לכל היותר, בימים הארוכים ביותר, פחות מארבעים מינוטין אחר שקיעת החמה, ובימים הקצרים פחות מחצי שעה אחר שקיעת החמה, ושמנה עשר מינוטין לפני זה הוא בין השמשות, ועוד צריך איזה מינוטין לתוספת שבת, ויש אשר רואים כוכבים בשמים לפני שש מעלות, (ואע"פ שאין אנו בקיאים בכוכבים, זהו דוקא לחומרא, אבל להקל, לא מצאנו אף אחד שמיקל לעשות מלאכה בער"ש, כשכבר רואים כוכבים בשמים, או בשיעור ביה"ש שלפני זה), מי הוא זה, אשר יבוא ויתיר מלאכה בער"ש, אחר שקיעת החמה בלי ליתן זמן קצר מאוד כמה אחר השקיעה מותר, ולא יותר, אתמהה.)

וליתר שאת, לך נא ראה, מה שכתב החת"ס בחידושי חת"ס שבועות כ: וז"ל, ...פ"י המפורשים מלשון ואביו שמר הדבר שיהיה מוסיף מחול על הקודש ומשמר וממתין עת בואו ואז יתבונן טרם כניסת היום טעם הציוו הלא כי כלה ה' מלאכתו בששה ימים ונח בשביעי ולכן באותה העת שהוא קודם הלילה אנו מתפללין ואומרים ויכלו וקבלת שבת וכדומה וכל מי שאינו עושה כן מכחיש בבריאת העולם הרי הוא מעיד עדות שוא דלשעבר עי"ש

ועל עוד בחידושי סוגיות סימן כ"ד (ירושלים - תשכ"ט) וז"ל: בעזה"י, מה שחנני ה' פ' ויצא תקנ"ה לפ"ק פה דרעזניץ ברכות כ"ו ע"א פסקא תפלת המנחה עד הערב ועי' תוס' מכילתין ד"ה מאימתי וכו' ..... וי"ל לפי מ"ש המג"א סי' רס"ז סק"א טעם ליישב מנהגנו שמתפללים מנחה עד הערב כרבנן, ומ"מ מקדימין להתפלל ערבית בערב שבת בעוד יום, דהרי תפלת ערבית נתקנה כנגד אברים ופדרים שלא נתאכלו, ובשבת אסור ליתנן על המזבח דהוי ליה עולת חול בשבת ע"ש. וקשה א"כ מאי מייתי הש"ס מרב צלי של שבת בערב שבת ש"מ כרבי יהודה ס"ל, דלמא ע"ש שאני, ובמג"א הרגיש בזה ולא תירץ מזה כלום. ועוד צ"ע על עיקר הדין שכתב דאברי חול אינן קרבין בשבת משום הכי טוב להקדים ולהתפלל, דהא אמרין ביומא דף מ"ו ע"א דהיינו דוקא בשלא משלה בהן האור, אבל משמשלה בהן האור דוחין שבת, א"כ דיו אם התחיל להתפלל סמוך לבין השמשות שתי' תחלת התפלה בעוד יומם וסופה בלילה, דכיון שמשלה בהן האור תו לא איכפת לן במה שמקריבין בשבת, והנה מנהגינו להתפלל בעוד היום גדול ואולי לזה מדייק הש"ס מדרב צלי של שבת בערב שבת מבעוד יום, והוא שפת יתר מי לא ידעין דערב שבת מבעוד יום הוא, אלא על כרחך אתי לאורי שהתפלל וגמר תפלתו מבעוד יומם ולא משום אברים ופדרים של חול. עכ"ל ועי' שם ויערב לך עוד.

ודי בזה למודה על האמת שהחת"ס לא קרא חצי שעה אחר השקיעה "עוד היום גדול". השפה של האויבערלאנדער יודן לא היה כמו הגאליציאנער חסידים, שלא הדליקו נרות בביהמ"ד בימות החול בתפילת המנחה (שעה אחר השקיעה, ולא ראו איש את אחיו) כי עדיין עוד היום גדול... ואין צורך בנרות... ודו"ק

ועכ"פ, מנהג החת"ס למעשה, היה, שזמן הדלקת נרות שבת הוא, שעה או לכה"פ ג' רבעי שעה קודם לצאת הנראה. בעוד יום גדול, וכן נהגו אז כל המדינה, כמש"כ, בתשובה סי' פ' כנ"ל. וא"כ אין מקום להתלות באילן גדול מרן החת"ס לעשות מלאכה בערב שב"ק אחר שקיעת החמה, ובפרט מי שאינו יודע לחשוב שיעור גר"מ לפני שש מעלות (בכל יום לפי שעותיו) דאז מדינא דגמרא צריך להקדים מאוד. ואדרבה, אם בדרך החת"ס נלך, ראוי לנהוג כמו החת"ס לקבל שבת מוקדם, ולומר ויכלו "בעוד יום" ונזכה להיות משומרי שבת כהלכתו.

הנראה לענ"ד כתבתי, ואקוה שכוונתי לאמיתה של תורה.

ובזה אחוי קידה, ואומר שלום.

זעירא חד ולא מן חבריא